

Influența studiilor de tip *World Literature* în dinamica traducerilor romanului *Nostalgia*

Ionuța ILIEȘ

Technical University of Cluj-Napoca

ionutailies96@gmail.com

Abstract: Starting from the idea of David Damrosch, according to which once translated, literary works go beyond the universe of origin, they cease to be products exclusively of a single culture, in this paper I propose the analysis of how the novel “Nostalgia” by Mircea Cărtărescu it is received. Thus, this work enjoys a positive reception not only in Romania, but also abroad, being translated into French, Spanish, German, Bulgarian, Brazilian, Turkish, Serbian, Slovak, Polish, and in 2005, the novel “Nostalgia” is translated into English by Julian Semilian and it is published by New Directions Publishing Corporation. Through the translation of the novel “Nostalgia” by Julian Semilian, in 2005, Mircea Cărtărescu becomes one of the Romanian writers who attracted the attention of American readers, who after a long period in which they got used only to works that trace the directions of the magical realism, with the appearance of this writing, with a different pattern, they prove to be fascinated, which is why foreign critics often talk about this text depending on the reader’s ability to closer of the source literature. From this point of view, in the American space this work was perceived as a source to discover Bucharest and the inner features of the inhabitants of this city, who lived under the influence of the communist regime or sometimes this book is spoken of as one that allows the reader to discover the theme of dream and the childhood from Romanian literature. On the other hand, in the translation of the novel, certain changes could be identified depending on the new cultural field. Thus, some words have been changed or adapted, and some sentences have been segmented in order to facilitate the understanding of the book by American readers or to attract the public’s attention. From the perspective of *World Literature*, all these influences on the novel “Nostalgia” by Mircea Cărtărescu are justified by placing literature in a global context, more precisely in other geocultural spaces than the original ones, which can offer readers other perspectives than those in the local space.

Keywords: *World Literature, translations, global context, Mircea Cărtărescu, intercultural relations.*

Apariția relațiilor interculturale în literatură a determinat reuniunea și înțelegerea lor sub cupola direcțiilor interpretative ale ceea ce numim generic *World Literature*. Conceptul de *World Literature* își are originea în ceea ce Goethe numea *Weltliteratur*, prin referire la rețelele de circulație a unor opere literare în afara spațiului național și implicit la modalitățile de receptare de către cititori a unei cărți venite dintr-o altă cultură literară (Damrosch 2003: 1-3). Începând cu anii 2000, studiile literare au cunoscut o schimbare de paradigmă, ceea ce a determinat o reînțelegere a literaturii în termeni mondiali

datorită mutațiilor socio-culturale desfășurate la nivel mondial. Astfel, regândirea literaturii în raport cu un cadru global, transnațional e punctul de pornire al studiilor din sfera *World Literature*. Din acest punct de vedere, o serie de scriitori precum Franco Moretti, David Damrosch, Pascale Casanova și alții, ținând cont de contactul tot mai evident dintre națiuni, vorbesc despre diferitele schimbările care trebuie să aibă loc în literatură. O primă schimbare vizează plasarea literaturii într-un context global, mai exact în alte spații geoculturale decât cele de origine, iar o altă schimbare vizează dialogul dintre literaturi, traducerea fiind principala modalitate prin care o literatură poate intra în contact cu o altă literatură.

Când vorbim despre *World Literature* sau despre studiile literare recente trebuie să recunoaștem faptul că literatura mondială este literatura care câștigă prin traducere, mai ales datorită faptului că „o operă aparținând *World Literature* e înzestrată cu o fabuloasă abilitate de a transcende granițele culturii care o produce” (Damrosch 2009: 2). Altfel spus, în cazul unor cărți apărute într-o țară și cultură diferite se câștigă prin traducere, deoarece este înlesnit accesul spre acel produs literar, mult mai ușor decât spre cel în limba originală. Totuși, pot fi identificate și anumite influențe pe care traducerile le pot avea asupra unei opere. În primul rând, prin intermediul traducerilor se preiau anumite elemente ale unei culturi, modelându-le după alte concepte care pot să fie înțelese de indivizi ai culturilor din afara spațiului în care opera a fost creată. Pe de altă parte, prin intermediul traducerilor o operă poate pierde din sens, în ideea în care receptarea operei traduse ține cont foarte mult și de capacitatea cititorului de a interpreta textul, în funcție de contextul original sau de cel personal, motiv pentru care de multe ori cititorul are tendința de a înțelege opera în funcție de propriile experiențe. Această schimbare de sens în literatura tradusă poate fi cauzată nu numai de cititor, ci și de traducător, prin modul în care traduce anumite cuvinte, de multe ori atribuindu-le noi sensuri, care să atragă atenția publicului sau pentru a face opera mai accesibilă publicului. Pornind de aici, este interesant de menționat faptul că, pentru ca o anumită operă să intre în acest circuit mondial al literelor, autorul caută să apropie orizontul culturii-sursă de acela al culturii-gazdă prin translație, după cum bine observă mai întâi David Damrosch. Efectele acestui procedeu se fac simțite la nivelul receptării, opera fiind marcată de un „after life”, de un nou destin pe piața literară, devenind duală, prin faptul că i se adaugă, de fiecare dată, o etichetă diferită în cultura străină.

Plecând de la ideea lui David Damrosch, conform căreia odată traduse, operele literare depășesc universul de origine, încetează să mai fie produse exclusiv ale unei singure culturi¹ (Damrosch 2003: 22), în lucrarea de față propun analiza modului în care *Nostalgia* de Mircea Cărtărescu se manifestă în traduceri și cum este ea receptată.

Pe baza traducerilor, Mircea Cărtărescu este un exemplu de scriitor prin intermediul căruia se poate face posibilă încadrarea literaturii române în sistemul literar mondial, despre care se vorbește tot mai des ca fiind „cel mai tradus

¹ “All works cease to be the exclusive products of their original culture once they are translated; all become works that only «began» in their original language.”

scriitor român”. Chiar dacă nu este relevant să stabilim valoarea unui scriitor raportându-ne la premii, însă convenim că distincțiile acordate ilustrează interesul universal pentru scriitura lui Micea Cărtărescu. Astfel, opera sa a cunoscut un succes răsunător în „republica mondială a literelor”, dat fiind faptul că a primit cele mai importante premii internaționale: Premiul literar Giuseppe Acerbi, Italia (2005), Premiul internațional pentru literatură de la Vilenica, Slovenia (2011), Premiul internațional pentru literatură al orașului Berlin (2012), Premiul internațional pentru poezie Novi Sad, Serbia (2013), Premiul internațional Spycher-Leuk, Elveția (2013), Premiul La tormenta en un vaso, Spania (2014), Premiul Euskadi de Plata, San Sebastián (2014), Premiul orașului Leipzig pentru înțelegerea europeană (2015), Premiul de stat al Austriei pentru literatură europeană (2015), Premiul „Gregor von Rezzoni”, Florența (2016), Premiul Leteo, Spania (2017), Premiul „Thomas Mann” pentru literatură, Lübeck (2018), Premio Fermentor de Las Letras, Palma de Mallorca (2018).

Romanul *Nostalgia* este prima scriere epică a lui Cărtărescu, care a fost publicată pentru prima dată în anul 1989, cu titlul *Visul*, într-o ediție modificată riguros de cenzură, ceea ce va duce la refacerea operei și publicarea ei într-un volum nou, în anul 1993, la editura Humanitas. Această operă se bucură de o receptare pozitivă nu doar pe teritoriul românesc, ci și în afară, fiind tradusă în franceză, spaniolă, germană, bulgară, braziliană, turcă, sârbă, slovacă, polonă, iar în 2005, *Nostalgia* este tradusă în engleză de Julian Semilian și publicată de editura americană New Directions Publishing Corporation.

Pascale Casanova, în lucrarea *The World Republic of Letters*, descrie conceptul de credit literar în termeni de efort de câștigare a vizibilității în lumea literară, efort care îi vizează pe scriitorii proveniți din culturile marginale obscure (Casanova 2004: 135). Alfel spus, indiferent de valoarea intrinsecă a cărții sau de reputația pe plan național a scriitorului, experiența internațională solicită cel puțin o scrisoare de recomandare validă. În cazul romanului *Nostalgia*, scrisoarea de recomandare poate fi considerată prefața volumului tradus în engleză, care este semnată de Andrei Codrescu, eseist, pedagog, poet și prozator de origine română, dar care a emigrat în Statele Unite ale Americii în 1966, unde a rămas până în prezent, dezvoltându-și o carieră literară de succes, precum și una universitară, ca profesor la Universitatea din Louisiana. Astfel, încă de la început, Andrei Codrescu recunoaște că până în momentul traducerii *Nostalgiei*, Mircea Cărtărescu a fost destul de invizibil pentru publicul american, însă din acest moment locul său în literatură este recunoscut, întrucât mereu a avut un loc rezervat într-o constelație care-i include pe ET. A. Hoffman, Franz Kafka, Jorge Luis Borges, Bruno Schultz, Gabriela Garcíá Márquez, Milan Kundera și alții². Tot la fel de apreciat este Mircea Cărtărescu și în spațiul românesc, fiind considerat de Radu Vancu „unul dintre foarte puținii scriitori care poate să spună, fără să cadă în fanfaronadă sau bombasticism, că se regăsește total în acea frază în care

² “This translation introduces to English a writer who has always had a place reserved for him in a constellation that includes the Brothers Grimm, ET. A. Hoffmann, Franz Kafka, Jorge Luis Borges, Bruno Schultz, Julio Cortázar, Gabriel Garcia Márquez, Milan Kundera, and Milorad Pavić, to mention just a few of the authors who no longer seem translated, but belong to our essential library. Mircea Cărtărescu has always been there, invisible in English until now, not obvious now that he’s here.” (Codrescu 2005: 9)

Kafka spune: «Eu n-am fost niciodată altceva decât literatură». Deși scrisul lui nu are aproape nimic în comun cu Kafka (exceptând această sistematică punere a realității în subordonare față de literatură), Cărtărescu poate asuma în deplină onestitate și cu deplină acoperire modest-orgolioasa frază kafkiană: de la început până azi, de aproape patruzeci de ani încoace, Cărtărescu nu a fost în fond decât literatură, tratând socialul cu toate ale lui ca pe o biată maimuțărare a literaturii.”(Vancu 2016: 107). Rolul includerii lui Cărtărescu în această constelație ar putea fi acela de a influența orizontul de așteptare al cititorului, care să perceapă valoarea acestei opere în funcție de succesul pe care l-au avut operele acestor nume esențiale în cultura literară internațională, în ceea ce privește realismul magic, drept pentru care unele voci critice din spațiul american vorbesc despre *Nostalgia* ca despre un roman prin care i se permite cititorului să înțeleagă ce a însemnat ideea de vis în literatura română. Andrei Codrescu, tot în această prefață, anticipează poziția naratorului în text; instanța narativă se demască încă de la început ca simplu procedeu literar, iese la scenă deschisă pentru a-și anunța cititorul că a pătruns într-o ficțiune, că nu este în realitate. El trasează direcția lecturii și construiește povestea sub ochii interlocutorilor săi pe care-i invită să fie nu doar martori, ci și părtași la povestea în care naratorul însuși, devine un personaj principal. Prin transpunerea naratorului în personaj scriitorul însuși nu se mai limitează doar la calitatea de a scrie, ci începe să trăiască alături de personajele sale. El se pune pe sine în propria scriere, își transformă viața în literatură, în imanentă, un detaliu din carte care îi va asigura succesul în fața publicului american, datorită acestor înnoiri diferite în proza postmodernistă cunoscută, în general, de cititori. În catalogul online al editurii New Directions Publishing Corporation, din New York, cu privire la aceste inovații aduse de scrierea lui Mircea Cărtărescu, cititorii sunt anunțați că trebuie să se pregătească pentru un val verbal al imaginației care va spăla ideile anterioare despre ceea ce este sau ar trebui să fie un roman³, întrucât încă de la început se remarcă structura romanul, care de fapt nu este chiar roman, așa cum precizează și traducătorul. Ediția cărții din 1993 apare cu subtitlul de roman, deși părțile romanului sunt entități cvasiindependente, grupate de autor într-un Prolog, *Ruletistul*, un conținut structurat în trei părți: *Mendebilul*, *Gemenii*, *Rem* și un Epilog, *Arhitectul*.

Pe lângă modul aparte al lui Cărtărescu de a trata faptele prezentate în acest corpus de texte ca fiind niște rememorări ale unor naratori ajunși la vârsta maturității care trăiesc cu nostalgia trecutului, a vârstei de aur a copilăriei, acolo unde totul era posibil, acolo unde visul și jocul deschideau noi tărâmurii, iar viața primea alte coordonate diferite de semnificația pe care o aveau în operele cu care cititorul american era obișnuit, un alt argument cu privire la rațiunile care stau la baza intrării romanului pe piața literaturii universale reprezintă tocmai acea dorință a operei de a se plia pe interesele și expectanțele publicului țintă, despre care David Damrosch spune că, pentru ca o creație literară să poată fi receptată corespunzător, contextul acesteia trebuie să fie

³ “Readers opening the pages of *Nostalgia* should brace themselves for a verbal tidal wave of the imagination that will wash away previous ideas of what a novel is or ought to be.” (<https://www.ndbooks.com/book/nostalgia/#/>)

suficient de îndepărtat pentru a-i trezi cititorului interesul, dar suficient de aproape pentru ca înțelegerea lui să nu necesite surse suplimentare de informare (Damrosch 2003: 135). Din acest punct de vedere, prin încălcarea pactului ficțional, *Nostalgia* a fost privită de critica engleză ca un roman care îi oferă cititorului șansa să reconstruiască realitatea fizică a Bucureștiului, prin descoperirea vieții interioare a locuitorilor din acest oraș, care trăiesc cele mai întunecate zile din cauza regimului comunist. Acest fel de a privi opera lui Mircea Cărtărescu poate fi datorat și confesiunii pe care traducătorul o face în postfața cărții, menționând că pentru a realiza această traducere a venit două săptămâni în București, orașul copilăriei lui, el fiind român la origine, unde a încercat să reconstituie toate elementele din scrierea cărtăresciană care fac referire la capitala țării, pentru ca ulterior să le poată reda cu fidelitate în traducerea sa. Altfel spus, succesul pe plan internațional poate fi explicat și prin conexiunile pe care cititorul străin le face cu experiențele personale, în măsura în care în unele receptări critice se vorbește despre acest „roman” apărut în perioada comunistă ca despre o istorie personală din perioada comunistă, redată în termeni aflați la limita dintre real și imaginar (Damrosch 2003: 135).

Conform receptărilor din străinătate, un alt motiv care a favorizat intrarea „romanului” *Nostalgia* pe piața universală este reprezentat de subiectele actuale pe care le tratează opera, cum ar fi paradisul pierdut al copilăriei și epoca de criză a adolescenței și în special efectul hazardului asupra destinului uman, în ideea în care artistul își expune viața ca pe o artă, scriitorul asumându-și uneori rolul unui martor implicat în evenimente pe care ulterior le expune cititorului, iar în final prin puterea sa imaginativă reușind să-i capteze pe cititori. Stilul pe care Mircea Cărtărescu l-a adoptat în construcția acestei opere amintește de textele cele mai reușite ale lui Proust, întrucât narațiunea se află sub semnul memoriei proustiene, unde realul se amestecă mereu cu imaginarul printr-o incursiune în trecut, ceea ce atrage și mai mult atenția cititorului străin.

În ceea ce privește viața de apoi a *Nostalgiei*, în termenii lui David Damrosch, suntem îndreptățiți să ne punem întrebarea dacă se întrerup sau nu legăturile cu opera și cultura sursă sau rămân la fel, atâta timp cât o traducere a unei opere nu presupune doar un transfer lingvistic, ci transferul și adaptarea într-un alt câmp social, cu un alt mod de gândire. Din acest punct de vedere, Julian Semilian în postfața volumului tradus în engleză mărturisește că pentru a face o traducere cât mai fidelă, în cei doi ani de muncă la această traducere, a comunicat cu Mircea Cărtărescu zilnic, schimbând sute de e-mailuri, pentru a discuta anumite cuvinte⁴. Totuși, în ciuda dorinței traducătorului de a crea o traducere a operei cât mai apropiată de cea originală, profitând de contextul său bilingv, acesta a fost nevoit să facă anumite schimbări, mai ales în ceea ce privește structura unei fraze, întrucât în engleză verbul din propozițiile foarte lungi își poate pierde foarte ușor din semnificație. Astfel, propozițiile lungi, care sunt o marcă comercială a prozei lui Cărtărescu, trebuiau întrerupte de un punct și virgulă, chiar împărțite în două propoziții, fără a pierde fluxul

⁴ "During my two years of work on this translation, Mircea and I often communicated daily, exchanging hundreds of e-mails in order to discuss certain words." (Semilian în Cărtărescu 2005: 319)

dramatic⁵. O altă problemă a fost identificată la nivelul pronumelui personal, întrucât în proza lui Cărtărescu există secvențe în care pronumele personal la persoana a treia singular nu dezvăluie sexul personajului, pe când în engleză este destul de greu să faci un asemenea lucru, ceea ce l-a determinat pe traducător să îl înlocuiască cu pronumele personal la persoana a doua singular. De asemenea, traducătorul a făcut și câteva schimbări în traducerea unor cuvinte, întrucât nu le-a găsit corespondent în limba engleză. Un exemplu în acest sens este cuvântul „Mendebilul”, un cuvânt compus din „mental” și „debil”, care a fost înlocuit de cuvântul englezesc „Mentardy”, un cuvânt compus din „mental” și „retard”, fiind mai ușor de pronunțat în engleză.

Pe lângă aceste dimensiuni importante ale receptării critice internaționale, în cele din urmă merită să ne orientăm atenția și asupra atmosferei critice românești. Dacă în afara graniței *Nostalgia* lui Mircea Cărtărescu s-a bucurat de un adevărat succes, nici în plan național situația nu este alta, meritul scriitorului de a face un altfel de „roman”, care se încadrează în scrierile postmoderniste, fiind recunoscut imediat: „Articulațiile sale sunt de fapt atât de fine încât definirea secvențelor prozastice ca roman nu se poate face decât dacă vom căuta dincolo de textele propriu-zise. [...] Ce păstrează acest roman din moștenirea poetului Mircea Cărtărescu. Aceeași excepțională vervă imaginativă, același profesionalism scriitoricesc. Fără îndoială am putea citi *Nostalgia* ca pe un roman postmodern. Poate nu atât prin pasta definitivă în *Levantul*, cât prin faptul că meșteșugarul prozatorului este, ca la toți maeștrii postmodernismului, la vedere.” (Bodiu 2000: 37-38). Totodată, textul cărtărescian cuprinde trei coordonate esențiale: realul, visul și metatextul și numeroase comentarii cu privire la condiția scriitorului. Narațiunea relevă problema amnezei și a anamnezei unde întâmplările sunt relatate sub pecetea memoriei. Astfel, actul scrierii se constituie ca un echivalent al anamnezei, prin care se încearcă recuperarea fragmentară a unor evenimente onirice. Din acest punct de vedere, naratorul este privit ca „un vânător de efecte, un povestitor care și-a pierdut inocența și care profită de naivitatea cititorilor, de nevoia firească a acestora de relatări (mituri) și de senzațional. Cunoscând bine poetica povestirii, Mircea Cărtărescu știe să acapareze de la bun început interesul cititorului. De aici și următoarea afirmație emblematică: «*Deci nu încerc să fac o punere în abis, ci vreau doar să iau lucrurile de la început, pentru că sunt convins că, și în viață, și în ficțiune, începutul dă tonul*».” (Glodeanu 2016: 97). Așa cum a remarcat critica străină, și în spațiul românesc „romanul” *Nostalgia* se remarcă prin tema jocului, a copilăriei, a visului, a fantasticului, teme recurente de la o secvență la alta, exemplificate diferit de către naratori diferiți, dar care păstrează totuși acest cod tematic, prin tensiunea creată de dorința de a descoperi *Totul* de care se ciocnește lucida conștiință postmodernă: „Mircea Cărtărescu are meritul de a ști să reconstituie cu fidelitate farmecul unor vârste succesive, vârste ale formării ce nu sunt scutite de deziluzii și de momente de acută criză sentimentală.” (Glodeanu 2016: 99).

⁵ “Elsewhere, the long sentences, which are a trademark of Cărtărescu’s prose, had to be interrupted by a semicolon, even split into two sentences, without losing the dramatic flow.” (Semilian în Cărtărescu 2005: 319)

Prin traducerea „romanului” *Nostalgia* de către Julian Semilian, în anul 2005, Mircea Cărtărescu ajunge să fie unul dintre scriitorii români care a atras atenția cititorilor americani, care după o lungă perioadă în care s-au obișnuit doar cu opere ce trasează direcțiile realismului magic, odată cu apariția acestei scrieri, cu un tipar diferit, se dovedesc a fi fascinați, motiv pentru care de multe ori critica străină vorbește despre acest text în funcție de capacitatea cititorului de a se apropia de literatura sursă. Din acest punct de vedere, în spațiul american această operă a fost percepută ca o sursă pentru a descoperi Bucureștiul și trăsăturile interioare ale locuitorilor acestui oraș, care au trăit sub influența regimului comunist, sau alteori se vorbește despre această carte ca fiind una care îi permite cititorului să descopere tema visului și a copilăriei din literatura română. Pe de altă parte, în traducerea „romanului” cĂrtărescian s-au putut identifica anumite schimbări în funcție de noul câmp cultural. Astfel, unele cuvinte au fost schimbate sau adaptate, iar unele propoziții au fost segmentate cu scopul de a facilita înțelegerea cărții din către cititorii americani, sau pentru a atrage atenția publicului. Din perspectiva *World Literature*, toate aceste influențe asupra *Nostalgiei* de Mircea Cărtărescu sunt justificate prin plasarea literaturii într-un context global, mai exact în alte spații geoculturale decât cele de origine, ceea ce poate să le ofere cititorilor și alte raportări diferite de cele din spațiul autohton.

BIBLIOGRAFIE

- Bodiu 2000: Andrei Bodiu, *Mircea Cărtărescu, monografie, antologie comentată, receptare critică*, Brașov, Editura Aula.
- Casanova 2004: Pascale Casanova, *The World Republic of Letters*, Harvard University Press.
- Cărtărescu 1993: Mircea Cărtărescu, *Nostalgia*, București, Humanitas.
- Cărtărescu 2005: Mircea Cărtărescu, *Nostalgia*, New York, New Directions Publishing.
- Codrescu 2005: Andrei Codrescu, Prefață la *Nostalgia* de Mircea Cărtărescu, New York, New Directions Book.
- Damrosch 2009: David Damrosch *How to read world literature*, Chichester – UK, Wiley Blackwell.
- Damrosch 2003: David Damrosch, *What is World Literature?*, Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- Damrosch 2006: David Damrosch, “World Literature in Postcanonical, Hypercanonical Age”, în *Comparative Literature in the Age of Globalization*, The Johns Hopkins University Press, pp. 43-54.
- Moretti 2000: Franco Moretti, “Conjectures on World Literature”, în “New Left Review”, January February.
- Moretti 2000: Franco Moretti, “The Slaughterhouse of Literature”, în “Modern Language Quaterly”, March.
- Semilian 2005: Julian Semilian, „Postfață” la *Nostalgia* de Mircea Cărtărescu, New York, New Directions Book.
- Terian 2013: Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii*, București, Editura Muzeul Literaturii Române.
- Wallerstein 2004: Immanuel Wallerstein, *World-System History*, Oxford, Eolss Publishers.

Bibliografie online:

- Codrescu 2007: Andrei Codrescu, „Literaturile de circulație mică și piața americană de carte. Dialog cu Jean Harris”, în „Observator cultural”, nr. 375, 07 iunie, disponibil online: <https://www.observatorcultural.ro/articol/literaturile-de-circulatie-mica-si-piata->

- [americana-de-carte-dialog-cu-jean-harris-2/?fbclid=IwAR3Eq_Gr4htrOaf98F_KzXlsYsLTZ9WWT43msiOSQu4JttVspr_YZzBt5KY](#), accesat la data de 04.04.2022.
- Byrd 2006: Christopher Byrd, "Cruelty and chance rule Bucharest's streets", în "San Francisco Chronicle", 1 ianuarie, disponibil online: <https://www.sfgate.com/books/article/Cruelty-and-chance-rule-Bucharest-s-streets-2544843.php>, accesat la data de 03.04.2022.
- Glodeanu 2016: Gheorghe Glodeanu, „Fascinația lumilor ficționale”, în „Vatra”, nr. 1-2, disponibil online: https://vatraoficial.files.wordpress.com/2016/04/vatra_1_2_2016-2.pdf, accesat la data de 01.04.2022.
- Matei 2015: Alexandru Matei, „Studiile literare în context global: o provocare. Un exemplu din «critica de export»”, în „Astra”, nr. 1-2, disponibil online: http://www.revista-astro.ro/literatura/files/2015/09/Pag_88-89_Terorie-Alexandru-Matei.pdf, accesat la data de 03.04.2022.
- McGonigle 2005: Thomas McGonigle, "Escaping into the past", în "Los Angeles Times", 25 decembrie, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2005-dec-25-bk-mcgonigle25-story.html>, accesat la data de 03.04.2022.
- Moraru 2006: Christian Moraru, "Romanian literature beyond the nation: Mircea Cărtărescu «Europeanism and Cosmopolitanism»", în "World Literature Today", disponibil online: http://www.accessmylibrary.com/coms2/summary_0286-16296618_ITM, accesat în data de 01.04.2022.
- Moraru 2006: Christian Moraru, "Web of Existence", în "American Book Review", vol. 27 nr. 4, disponibil online: https://www.researchgate.net/publication/285528842_Web_of_Existence, accesat la data de 04.04.2022.
- Pánková 2012: Lenka Pánková, "Novelistic Nostalgia: The Pleasure and the Pain", în "TRANS – Revue de Littérature générale et comparée", nr. 14, 25 iulie, isponibil online: https://journals.openedition.org/trans/615?lang=It&fbclid=IwARonlVSwoxpc0HW3dP_ZE1doWkHpug5YGwcvXwnnFnwe7A-J1pMjBB_CaYm4, accesat la data de 02.04.2022.
- Savu 2006: Laura Savu, "Mircea Cartarescu. Nostalgia", în "World Literature Today", 1 iulie, disponibil online: <https://www.thefreelibrary.com/Mircea+Cartarescu.+Nostalgia-a0148481245>, accesat la data de 01.04.2022.
- Surugiu 2011: Oana Surugiu, "From Margin to Centre", în "Amerika", nr. 5, 20 decembrie, disponibil online: <https://journals.openedition.org/amerika/2685>, accesat la data de 01.04.2022.
- Ursu 2006: Oana Ursu, "Back in Time Travel(s): Translating Mircea Cărtărescu's *Nostalgia*", în "AIC", nr. 182, disponibil online: http://literaturacomparata.ro/Site_Acta/issues/aic-18/AIC_18_FULL.pdf, accesat la data de 02.04.2022.
- Vancu 2016: Radu Vancu, „Mircea Cărtărescu. Nostalgia umanului”, în „Vatra”, nr. 1-2, p. 107, disponibil online: https://vatraoficial.files.wordpress.com/2016/04/vatra_1_2_2016-2.pdf, accesat la data de 03.04.2022.
- <https://www.ndbooks.com/book/nostalgia/#/>, accesat la data de 02.04.2022.
- <https://www.publishersweekly.com/978-0-8112-1588-6>, accesat la data de 01.04.2022.
- <https://www.wordswithoutborders.org/dispatches/article/an-interview-with-mircea-cartarescu-jessie-chaffee>, accesat la data de 01.04.2022.
- https://www.revolv.com/page/Nostalgia-%28novel%29?cr=1&fbclid=IwAR3ed8GJz9E8A6TrdAQdocxt9BmHdbvfITnkUq_S2Jo_myw-rOvYZctSVGI, accesat la data de 01.04.2022.